

УДК 101:81(7.01)(092)

Матюшко Б.К.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

**ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ
ЯК ДЖЕРЕЛО ЕСТЕТИКИ ДМИТРА ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО**

У статті представлені основні моменти трансформації провідних ідей філософії мови Олександра Опанасовича Потебні (1835-1891) на позитивістське естетичне (по суті справи, представлене психологією творчості) вчення Дмитра Овсянико-Куликовського (1853 – 1920). Аналіз текстів основної праці з філософії мови Потебні – «Думка і мова» та семи творів Овсянико-Куликовського, присвячених проблемам філософського осмислення мови, творчості та мистецтва, що спирається на ідеї Дмитра Чижевського, Василя Зеньковського, Івана Іваньо, Альди Колодної, Данієли Стейли та Вікторії Свищо, висловлені ними у власних наукових дослідженнях філологічних та філософських поглядів обох мислителів, дозволяє визначити їх спільність. Нею є питання про походження мови загалом і слова зокрема, значення апперцепції, асоціації і злиття уявлень як джерел формування понять і суджень, можливості пізнання істини через співвідношення сутності і явища. В естетичному вченні Овсянико-Куликовського провідну роль відіграє відмова від категорій істини і краси в їх класичному сенсі на користь ототожнення наукової і художньої творчості на підставі оперування образними уявленнями.

Ключові слова: мова, слово, внутрішня форма слова, відчуття, образ, уявлення, поняття, судження, апперцепція, істина, позитивізм, психологія творчості.

Матюшко Б.К. Лингвофилософское учение Александра Потебни как источник эстетики Дмитрия Овсянико-Куликовского В статье представлены основные моменты трансформации ведущих идей философии языка Александра Афанасьевича Потебни (1835-1891) в позитивистское эстетическое (по сути дела, представленное психологией творчества) учения Дмитрия Овсянико-Куликовского (1853 – 1920). Анализ текстов главного труда Потебни по философии языка – «Мысль и язык» и семи работ Овсянико-Куликовского, посвященных проблемам философского осмысления языка, творчества и искусства, опирающийся на идеи Дмитрия Чижевского, Василия Зеньковского, Ивана Иваньо, Альды Колодной, Даниэлы Стейлы и Виктории Свищо, высказанные ими в своих научных исследованиях филологических и философских взглядов обеих мыслителей, позволяет определить общее в них по ряду вопросов. Таким является происхождение языка в целом и слова в частности, значение апперцепции, ассоциации и слияния представлений как источников формирования понятий и суждений, возможности познания истины через соотношения сущности и явления. В эстетическом учении Овсянико-Куликовского ведущую роль играет отказ от категорий истины и красоты в их классическом смысле в пользу отождествления научного и художественного творчества на основании оперирования образными представлениями.

Ключевые слова: язык, слово, внутренняя форма слова, ощущение, образ, представление, понятия, суждение, апперцепция, истина, позитивизм, психология творчества.

Matiushko B. Olexandr Potebnia's linguophilosophical doctrine as a source of the Dmytro Ovsianyko-Kulykovsky's esthetics This article represents the basic moments of transformation the main ideas of Olexandr Opanasovych Potebnia's (1835 – 1891) philosophy of Language to positivistic esthetical (as a matter of fact, represented by psychology of Creation) doctrine of Dmytro Mykolayovych Ovsianyko-Kulykovsky (1853-1920). The analysis of text the major Potebnia's work in philosophy of Language – «The Thought and the Language», seven Ovsianyko-Kulykovsky's works about philosophical comprehending the Language, Creation and Art according to ideas of the two this thinkers linguistic and philosophical views researches by Dmytro Chyzhevsky, Vasyl' Zen'kovsky, Ivan Ivanio, Al'da Kolodna, Albert Bayburin, Daniela Steila and Victoria Svyshcho defines their common points. There are genesis of Language in whole and Word in part, the meaning of Apperception, association and confluence of Notions as source of Concepts and Judgements formation, possibility of Truth cognition with Essence and Phenomena correlation. In Ovsianyko-Kulykovsky's esthetical doctrine main role is rejection to Truth and Beauty categories in classical sense for scientific and artistic Creation in reason of operations with vivid Notions.

Key words: Language, Word, internal form of Word, Sensation, Image, Notion, Concept, Judgement, Apperception, Truth, Positivism, psychology of Creation.

В історії української естетичної думки особливої уваги варті друга половина XIX – початок XX ст. Адже саме в цей період, незважаючи на бездержавність України, провідними українськими мислителями і вченими була проведена значна робота з виявлення можливостей наукового вивчення мистецтва зокрема і духовної культури загалом. В один ряд з Михайлом Драгомановим, Іваном Франком, Михайлом Грушевським можна поставити двох не менш відомих видатних українців: Олександра Опанасовича Потебню (1835 – 1891) та Дмитра Миколайовича Овсяніко-Куликовського (1853 – 1920), здобутки яких у мовознавстві, філософії і споріднених галузях знань мають світовий рівень.

Щоб краще зрозуміти, які ідеї Потебні розвивав Овсяніко-Куликовський, слід звернути увагу на такі складові лінгвофілософського вчення першого з названих мислителів, як походження мови загалом і слова зокрема, роль певних процесів мислення в утворенні мови і проблема істини як мовного відображення дійсності, викладені ним в основоположній праці «Думка і мова» (1862) [1]. Відповідними текстами Овсяніко-Куликовського є «Мова і мистецтво» [2] (1895), а також п'ять, включаючи передмову [3], з семи статей, присвячених естетиці та психології творчості, вміщених у шостому з дев'яти томів зібрання власних творів, які мислитель видав за життя. Це «Вступ до ненаписаної книги з психології розумової творчості (науково-філософської та художньої)» [4]; «Про значення наукового мовознавства для психології думки» [5]; «Спостережний та експериментальний методи у мистецтві (До теорії та до психології художньої творчості)» [6]; «Ідея нескінченного у позитивній науці та в реальному

мистецтві» [7] та «Два слова замість передмови» до книги Петра Енгельмаєра «Теорія творчості» [8].

Оцінки ідейної спадкоємності Потебні та Овсянико-Куликовського в класичних історико-філософських працях доволі різняться, що зумовлене, звісно, різними теоретичними засадами, якими керується той чи інший мислитель. Так, Дмитро Чижевський у «Нарисах з історії філософії на Україні», визначає провідні ідеї досліджуваних авторів, відзначаючи їх здобутки [9]. Натомість Василь Зеньковський, на час написання своєї фундаментальної «Історії російської філософії» православний священик, з відомих причин (орієнтація на російську культуру) не вказуючи на належність обох мислителів-науковців до українства, а також не сприймаючи позитивізму, особливо в його другій історичній формі, обмежується доволі побіжною та суворо критичною згадкою про Овсянико-Куликовського як учня Потебні [10]. На теренах колишнього СРСР двічі – у 1976 та 1989 роках, у московських видавництвах «Искусство» та «Правда» відповідно вийшли друком збірки філософських праць Потебні. Прикметно, що упорядниками і авторами вступної статті до першої з них стали українські вчені – Іван Іваньо і Альда Колодна, які виступили з достатнім обґрунтуванням актуальності поглядів мислителя, особливо у зв'язку з розвитком української філософської думки [11]. Розкриває контексти й історичні перспективи мовознавчої і філософської творчості Олександра Потебні, причому у ширшому масштабі, і автор передмови до другої з названих збірок його праць – Альберт Байбурін [12]. З новітніх наукових розвідок, присвячених серед іншого Олександрові Потебні та Дмитрові Овсянико-Куликовському, варті уваги монографія італійської дослідниці Данієли Стейли «Наука й революція: рецепція емпіріокритицизму в російській культурі (1877 – 1910)» [13] та кандидатська дисертація з історії філософії української дослідниці Вікторії Свищо¹, частина якої, опублікована у вигляді статті «Особливості позитивістської концепції філософії мови Д. Овсянико-Куликовського» [14].

Твори досліджуваних мислителів минулого та присвяченні вивченню їх ідей філософії мови та мистецтва наукові праці вчених ХХ та початку ХХІ століть дають підстави дають можливість реконструювати процес трансформації лінгвофілософського вчення Потебні на один з варіантів позитивістської естетики, розроблений Овсянико-Куликовським.

Потебня вбачає джерело мови у різноманітних душевних станах людини, що, власне, характерне для психологізму як філософського напрямку. Він пише: «Спочатку люди жили як тварини, потім відчули спонуку з'єднатися у суспільство і знайти засіб

¹ - Робота захищена 2015 року у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова. Свищо В.Ю. Лінгвофілософська проблематика у творчості Д. Овсянико-Куликовського. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, спеціальність 09.00.05 – історія філософії / Вікторія Юрївна Свищо. – [Рукопис]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – 208 с.

взаємного повідомлення думки. Імовірно, перш за все їм спала на думку міміка, але згодом вони побачили недостатність цієї мови, помітили, що душевні порухи змушують їх видавати відомі звуки та що за допомогою звуків тварини розуміють одне одного. Природньо було застосувати це відкриття і зробити звуки знаками думок» [1, с. 20]. Що стосується конкретних частин мови, то в поясненні їх виникнення присутній відомий естетичний елемент, що, як побачимо згодом, розроблятиметься учнями Потебні, в тому числі Овсянико-Куликовським: «Перші слова були звуконаслідувальними. Винахідники мови чинили подібно до живописця, який, зображуючи траву або деревні листки, вживає для цього зелену фарбу; бажаючи, наприклад, виразити предмет дикий та грубий, вибирали і звуки дикі та грубі. Далі, підбадьорені успіхом, люди стали вигадувати слова, які мали більш віддалену схожість з предметами... Так з'явилися і частини мови; треба було назвати субстанцію – вигадували іменник, самі не знаючи, подібно до сучасних неосвічених людей, що це іменник; треба було позначувати якість – вигадали прикметник тощо» [1, с. 20]. З цим пов'язане відоме особливе місце вигуку як частини мови, адже він, за Потебнею, не належить до слів: «він не має значення у тому сенсі, в якому його має слово» [1, с. 91-92].

Як вже відомо, основою мовних одиниць є відчуття і зумовлені ними сприйняття певних предметів, а також різні почуття: «Навряд чи хто коли-небудь відкидав необхідність зв'язку почуття зі звуками на кшталт тваринних криків, сміху, плачу, стогону; але слід сказати більше, що й членороздільний звук, зовнішня форма людського мовлення, фізіологічно однорідний з названими явищами і так само залежить від почуття, яке хвилює душу, тобто спершу теж мимовільний, хоча згодом стає слухняним знаряддям думки» [1, с. 82]. Згодом звук пов'язується з певним предметом як певний образ цього предмета: «Звук, що видається людиною, сприймається нею самою, і образ звуку, постійно ідучи за образом предмету, асоціюється з ним. У новому сприйманні предмета або пригадуванні минулого повторюється і образ звуку, і вже слідом за цим (а не безпосередньо, як у чисто рефлексивних рухах) з'явиться сам звук» [1, с. 94]. Окрім раніше згаданої зовнішньої форми слова, яка являє собою перш за все його звуковий склад, особливого значення набуває внутрішня його форма – термін, один з ключових у лінгвофілософському вченні Потебні. Внутрішня форма слова – це «відношення змісту думки до свідомості вона показує, якою постає перед людиною її власна думка» [1, с. 98].

Звідси випливає, що «у створенні слова, а також і в процесі мовлення й розуміння, який відбувається за одним законом зі створенням, вже отримане враження зазнає нових змін, ніби повторно сприймається, тобто, одним словом (тут і далі – курсив в оригіналі. – Б.М.), *апперцепується*» [1, с. 105]. Визначення апперцепції як «зміна пояснюваного» уточнене наступним чином: «вона є участю відомих мас уявлень в утворенні нових думок» [1, с. 109]. Поряд з апперцепцією, основними законами утворення «рядів уявлень», тобто основ мовних одиниць, є асоціація і злиття. Перша з них «полягає в тому, що різнорідні сприйняття, дані одночасно або одне слідом за одним, не знищують взаємно своєї самостійності, подібно до двох хімічно споріднених тіл, які утворюють з себе третє, а залишаючись самими собою, складаються в одне ціле. Два кольори, дані разом кілька разів поспіль, не змішуючись між собою, можуть сполучитися так, що ми одного уявити собі не можемо, не уявляючи іншого» [1, с. 120]. Злиття, «як показує саме

слово, відбувається тоді, коли два різних уявлення приймаються свідомістю за одне й те саме, наприклад, коли нам здається, що ми бачимо вже знайомий предмет, тоді як перед нами зовсім інший» [1, с. 120]. Значення уявлення полягає в тому, що воно «є відомим змістом нашої думки, але воно має значення не саме по собі, а тільки як форма, в якій чуттєвий образ входить у свідомість; воно – лише вказівка на цей образ і поза зв'язком з ним, тобто поза судженням, не має сенсу» [1, с. 132]. Тому, поряд з «засобом усвідомлення єдності чуттєвого образу» слово «є в той же час і засобом усвідомлення спільності образу» [1, с. 138]. Потебня пов'язує між собою також одні з найважливіших форм абстрактного мислення: поняття і судження: «Будь-яке судження є акт апперцепції, тлумачення, пізнання, так що сукупність суджень, на які розклався чуттєвий образ, можемо назвати аналітичним пізнанням образу. Така сукупність є *поняття*» [1, с. 145].

При цьому мислитель засвідчує, що будь-який предмет пізнається саме як сутність, а не сукупність певних його ознак: «Дійсне знання для людини є лише знання сутності; різноманітні ознаки *a, b, c, d*, які помічаються у предметі, не становлять самого предмету *A*, ані взяті нарізно (тому що, очевидно, колір шерсті собаки та все інше не є ще собака), ані в своїй сукупності, по-перше, тому, що ця сукупність є сума, множинність; по-друге, тому, що *A* як предмет має для нас полягати не лише у сумі відомих нам ознак $a+b+c$, але й у можливості невідомих $x+y\dots$, повинне бути чимось відмінним від своїх ознак і між тим таким, що об'єднує їх і встановлює їх існування» [1, с. 139]. Врешті-решт, «При цьому слід пам'ятати, що, звісно, таке значення не є істина, але вказує на існування істини десь у далині і що взагалі людину характеризує не знання істини, а прагнення, любов до неї, переконання в її бутті» [1, с. 139].

З цими міркуваннями і пов'язується перша згадка Овсянико-Куликовського про Потебню як свого вчителя у царині мовознавства, філософії мови та естетики. Нею можна вважати слова з праці «Мова і мистецтво» (1895), в яких маємо попереднє окреслення загальних рис майбутнього естетичного вчення мислителя: «Першоджерело мистецтва ми бачимо, слідом за *О.О. Потебнею*, у мові. Потебня ще 1862 року, виходячи з ідей Вільгельма Гумбольдта, вказав, в етюді “Думка і мова”, на зв'язок мистецтва з деякими явищами мови. Тут особливо важливе значення має аналогія, проведена між словом з так званою “внутрішньою формою” та “художнім образом”. Цю ідею я вважаю найвищим чином плідною, і вона слугуватиме нам відправною точкою у розвитку наших думок про походження й природу мистецтва» [2, с. 4]. Звідси стає зрозумілою висока оцінка ідейної спадкоємності між двома досліджуваними мислителями, дана Чижевським: «Центр уваги Потебні – філософія мови. Потебня йде в ній за В. Гумбольдтом, Лотце та Штайнталем. Мова є знаряддя думки. Тому філософія мови Потебні зачіпає багато питань теорії думання і теорії пізнання. *Наука і мистецтво* – лише різні шляхи *пізнання*; з них мистецтво є навіть перший і первісний шлях. Аналізи Потебні переходять до теорії поезії... Із українців, учнів Потебні, філософією мови, філософією національності і психологією творчості займався *Дм. Овсянико-Куликовський* (1853 – 1920); філософії національності та характерології українського народу торкався *М.Ф. Сумцов* (1854 – 1924)» [9, с. 156]. По суті справи, багато в чому з Чижевським солідаризуються і вищеназвані українські радянські дослідники творчості Потебні: І. Іваньо й А. Колодна. Проаналізувавши провідні естетичні ідеї мислителя, навіть з огляду

на «канонічні» на той час твердження про елементи матеріалізму та ідеалізму в них, вчені стверджують: «Сучасне прочитання праць Потебні переконує нас у тому, що «інтелектуалізм» його концепції – це глибоке розуміння єдності двох боків людської діяльності, які мають вираження у науці та мистецтві. На основі дослідження природи мови вчений дійшов висновку, що мистецтво характеризується єдністю пізнавальної та творчої діяльності... Видатний лінгвіст у розв'язанні естетичних проблем багато в чому випереджає пошуки, віддзеркалені, наприклад, у трактаті І. Франка “Із секретів поетичної творчості”» [10, с. 30]. Як зазначено вище, контексти й історичні перспективи мовознавчої і філософської творчості Потебні розширює, далеко за межі власне українських, автор передмови до другої з названих збірок його праць – А. Байбурін. Він звертає увагу щонайменше на два важливих моменти. Першим з них є той, що «Звернення до поняття “народ” у вирішенні проблеми мови й мислення пояснює постійний інтерес Потебні до питань співвідношення колективної та індивідуальної психології, розуміння й нерозуміння, психології сприймання художніх образів. Ці питання надалі особливо активно розроблялися учнями Потебні – Д.М. Овсянико-Куликовським, В.І. Харцієвим, А.Г. Горнфельдом, О.Л. Погодіним та іншими» [12, с. 5]. Наступний – «Лінгвістична теорія Потебні стала фундаментом для його побудов у галузі поезики й естетики. Не випадково найбільш важливі його ідеї в цій галузі (про ізоморфізм слова щодо художнього твору, внутрішньої форми слова – щодо образу в художньому творі тощо) базуються на лінгвістичних категоріях» [12, с. 7].

Вже у передмові до згаданого нами раніше циклу статей, які склали шостий том прижиттєвого видання своїх творів, Овсянико-Куликовський пише: «Вихідну точку зору можна сформулювати так: людство вийшло зі *звірства* і, проходячи через *варварство*, розвивається у напрямку *найвищої людяності*» [3, с. 1]. Далі він засвідчує, у цілком позитивістському дусі, набагато більший, ніж у Потебні, ступінь відносності наукового знання: «Що стосується *постановки* питань, то я дозволю собі назвати її *науковою* – у розумінні намагання позбутися будь-яких залишків *міфологічності*, яких усе ще багато у сучасному мисленні, особливо у галузі питань психологічних. Я не претендую на наукову обґрунтованість та доведеність моїх міркувань і висновків (та й пропоновані статті, окрім останньої – “Основи ведаїзму”, – не можуть бути названі “дослідженнями” або “науковими трактатами”); я лише роблю спробу мислити явища так, щоб у моїх поняттях і висновках не було нічого, що нагадує міфологічні прийоми думки, наприклад, той, з огляду на який явища відливаються у форму субстанції. Категорія “субстанція” є категорією архаїчною... » [3, с. 1]. Розвиваючи цю думку, вчений заявляє про відмову від таких ключових естетичних категорій (термінів), як краса й істина: «Вони дуже підступні, ці терміни: у них дірає старий міф. Особливо небезпечним і незручним є другий – “краса”. Я його рішуче відкидаю, тому що не визнаю науковим *поняття*, з ним пов'язане, оскільки воно застосовується до найвищих процесів думки, – найчастіше до художніх. Про “красу” *об'єктивну* (у природі, в космосі) і мови бути не може: це – міф, походження й історію якого неважко прослідкувати. Може бути мова лише про “красу” *суб'єктивну*, тобто про *відчуття, почуття, усвідомлення, ідею “красивого”*. Але в такому разі цю суб'єктивну “красу” слід розкласти на відомі *психічні процеси*. Провівши таку операцію з явищем, яке називається “відчуттям та ідеєю краси”, у сфері найвищого

мислення й творчості (у тому числі й художньої), ми отримуємо в результаті такі психічні процеси, для позначення яких термін “краса” і незручний, і непотрібний, і якщо вже вдаватися до стародавньої, успадкованої з часів міфу термінології, то в даному разі набагато краще вжити термін “істина”. Мистецтво, яке є процесом мислення, шукає “істину”, (а зовсім не “красу”), як шукає істину наука й філософія; відмінність лише в тому, що “істина”, яку здобувають наука та філософія, набуває форму *абстрактного поняття*, а “істина”, яка досягається мистецтвом, дана у формі *образу*. Тим не менш, ми відмовляємося і від терміну “істина”, адже і в ньому є помітна частка міфологічності. Говорячи “істина”, ми мимоволі надаємо нашій думці небажаного напрямку у бік поняття про щось ззовні дане, позитивне, “суще”» [3, с. 2]. Очевидно, саме це дало підстави Зеньковському стверджувати, що «з геніальних побудов (у галузі мовознавства) Потєбні намагався накреслити обриси світогляду, який впливав би з них, його учень Д.М. Овсяніко-Куликовський, але це вийшло філософськи дуже бідним» [10, с. 702].

Подальші міркування Овсяніко-Куликовського є поглибленням вже відомого положення Потєбні про недосяжність самої істини: «Істини немає, а є лише прагнення до пізнання, відповідного до даного рівня пізнавальних сил. Категорію “істини” слід замінити на категорію “методу”, процесу пізнання... По суті справи, “істина” є поняттям *догматичним*, і воно перейшло, як спадщина, у філософію і науку з *релігійних систем*. У наш час, коли остаточно з’ясувався *недогматичний* характер наукового та філософського мислення, доводиться або урізати саме поняття “істини”, перетворюючи її на відносну, умовну, суб’єктивну і тимчасову, або, що послідовніше – зовсім його відкинути, як нефілософське і ненаукове» [3, с. 2].

У «Вступі до ненаписаної книги з психології розумової творчості (науково-філософської та художньої)» Овсяніко-Куликовський розвиває чергову ідею Потєбні. Йдеться про чуттєві сприйняття як основу мислення і почуття, у зв’язку з чим ставиться проблема несвідомого: «Для з’ясування відносної досконалості, або, краще, недосконалості нашої психіки перш за все слід звернути увагу на *взаємовідношення думки і почуття*. Вникаючи у психічну природу цих двох сфер, ми чітко бачимо корінну відмінність між ними, їх розлад і доходимо висновку, що це – ніби “дві душі”, які мають свої особливі “закони”, прагнення, завдання. Душевна рівновага та благополуччя людини значним чином залежать від того, наскільки дійшли згоди між собою ці “дві душі”, наскільки міцним є їх союз» [4, с. 6]. Але разом з тим «є одне, що їх зближує та споріднює: це – єдність їх походження. Основною коміркою, з якої вони виникли, мають бути визнані *елементарні чуттєві сприйняття* (зорові, слухові, дотикові тощо). Ці сприйняття, поки вони ще не перероблені на уявлення, суть стільки ж елементи почуття, скільки й думки, або, точніше, це – початки майбутніх почуттів і матеріал майбутньої думки. Якщо завгодно, тут можна бачити ніби *попередній синтез* почуття і думки» [4, с. 6]. Отже, певна єдність наукового і художнього мислення впливає з їх елементарної основи, якою виступає сенсорна інформація.

У промові «Значення наукового мовознавства для психології думки», виголошеній у Харківському університеті 1901 року на вшанування Олександра Потєбні, Овсяніко-Куликовський використовує положення свого вчителя про слово як «складний психічний процес, що належить до того відділу психіки, який зветься *думкою* і зводиться до відомих

процесів асоціації і апнерцепції» [5, с. 46] як вихідне для розв'язання питання про зміст роботи думки. Адже «психіка активна, а не пасивна. Життя духа є психічною працею, це – *робота думки, почуття і волі*. Лишаючи осторонь почуття і волю і маючи на увазі лише думку, ми скажемо, що психічна робота думки яскраво відзначена наступною важливою ознакою: вона діє двояко: 1) *витрачаючи силу* та 2) *зберігаючи силу*» [5, с. 47]. До процесів, які переважно зберігають силу, належать перш за все «*ті, які відбуваються у сфері несвідомій...*». Що в цій сфері відбувається доволі значна робота думки, від найпростіших асоціацій до справжніх умовиводів, що тут здійснюються – у великих умах – складні інтуїції наукові, філософські та художні, нарешті, – у геніїв – тут же виробляються великі творчі ідеї, – в цьому не може бути, після всього, що ми знаємо з психології та історії думки, ані найменшого сумніву» [5, с. 47].

Висловлена дещо раніше думка Овсянико-Куликовського про єдність наукового та художнього мислення серед іншого конкретизується ним у статті «Спостережний та експериментальний методи у мистецтві (До теорії та до психології художньої творчості)». Так, «у художній творчості розрізняються два методи: *спостереження та експеримент (дослід)*, психологічно споріднені з відповідними методами у науці» [6, с. 61], а головною ідеєю названої праці є те, що «у нашому повсякденному, житейському розумовому вжитку наявні у великій кількості елементи, психологічно споріднені з процесом художньої творчості, що, зокрема, діяльність наших почуттів, дія наших настроїв, являють собою чимало спільного з інтуїціями тих художників, яких я називаю “експериментаторами”, і в нашому повсякденному житті ми частіше за все і є “художниками-експериментаторами” “у мініатюрі”, самі того не підозрюючи, а також, але набагато рідше, “художниками-спостерігачами”, але, звісно, знову ж таки “у мініатюрі”» [6, с. 62]. Якщо ж спробувати «з'ясувати собі *художню природу наших звичайних, ходових понять*, якими ми користуємося щохвилино, без яких ми не можемо і кроку зробити» [6, с. 62], то стане відомо, що «Більшість цих понять (*предметів*, наприклад, будинку, коня, книги тощо; *якостей і властивостей*, наприклад, добрий, злий, великий, залізний тощо; *дій і станів*, як ходити, сидіти, говорити, обідати, радіти і тому подібне) у їх звичайному вживанні, нерозлучному зі словесним вираженням, – є не стільки *абстракціями*, скільки *образами*» [6, с. 62].

Нарешті, у статті «Ідея нескінченного у позитивній науці та в реальному мистецтві» Овсянико-Куликовський, нагадавши, що «*позитивна наука* (на протигагу до метафізики) є процес пізнання *явищ* (а не сутності речей), окреслений межами пізнаваного» [7, с. 126], стверджує: «*Реальне мистецтво у галузі художньої творчості* посідає таке саме місце, як у сфері теоретичного пізнання належить позитивній науці» [7, с. 127]. У подальших словах можна вкотре простежити розвиток думок Потебні про неможливість віднесення вигуку до слів, а також значення образу як форми пізнання: «... йдеться в нас про мистецтво тільки образне: ми лишаємо поза увагою мистецтво “ліричне”, до якого поділ на реальне і нереальне не може бути застосований. Лірика – творчість *емоцій*, а не образів. Тільки *образи* можуть бути реальними або нереальними, тобто відповідати дійсності, бути її втіленням, її художнім узагальненням, або не відповідати дійсності та бути лише плодом вільної фантазії їх творця» [7, с. 127].

Завершальним у нашій розвідці свідченням Овсянико-Куликовського про себе як учня Потебні можуть бути слова з передмови (першої, написаної ним, поряд з другою, автором якої є Ернст Мах) до книги російського інженера і філософа Петра Енгельмаєра «Теорія творчості» (1910): «Існує російська школа в науці про творчість, заснована Потебнею та Веселовським. Точки зору і висновки цієї школи здобули підтвердження з боку ідей Е. Маха в їх застосуванні до цих питань» [8, с. 1]. І на наступній сторінці читаємо: «Рух, який іде від Потебні й Веселовського, збігся з тим, який іде від Маха і, зокрема, виходить з вивчення технічної творчості» [8, с. 2]. Саме це має на увазі Д. Стейла, коли пише: «Те, що запозичені з епістемології принципи задіювалися у більш широкому (філологічному та літературному) контексті, зовсім не дивує, якщо, з одного боку, врахувати такий факт, що саме в той період “учителі” Овсянико-Куликовського Олександр Опанасович Потебня й Олександр Миколайович Веселовський пропонували піднести історію літератури до особливого рангу науки, а з іншого боку, врахувати те особливе становище, яке тоді ще посідали природничі науки» [13, с. 90]. Філологічний та філософський контексти, які зумовили спільність ідейної основи наукових та філософських пошуків досліджуваних мислителів, конкретизує та пов'язує і В. Свищо: «Найпомітнішою школою наприкінці ХІХ ст. була психологічна школа (О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський), яка походила із культурно-історичного напрямку, поставивши на перший план проблему взаємовідносин думки і мови, особливості художнього і наукового мислення, літератури і соціальної психології, психології творчості та естетичного сприйняття» [14, с. 83].

Як висновок, можна сформулювати наступне положення: провідна проблематика філософії мови Олександра Потебні зазнала трансформації на позитивістське естетичне вчення, представлене послідовним рядом ідей психології творчості, розроблене Дмитром Овсянико-Куликовським. Змістом цієї трансформації є збільшення ролі суб'єкта пізнання, поєднане з відмовою від класичних філософських категорій на користь психологічних. Отже, останній з названих мислителів засвідчив більший ступінь приналежності до напрямку психологізму, що властиве другому позитивізму. Перспективи подальших досліджень з даної тематики полягають в аналізі подробиць аналогічних трансформацій гуманітарного знання у науковій та філософській спадщині українських мислителів другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Література:

1. Потебня А.А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня // Потебня А.А. Слово и миф. Составление, подготовка текста и примечания А.К. Топоркова; ответственный редактор А.К. Байбурин. – М.: Правда, 1989. – С. 17-200.
2. Овсянико-Куликовский Д.Н. Язык и искусство / Дмитрий Николаевич Овсянико-Куликовский. – СПб.: И. Юровский, 1895. – 71 с. – (Русская библиотека; № 8).
3. Овсянико-Куликовский Д.Н. Предисловие / Дмитрий Николаевич Овсянико-Куликовский// Сочинения: в 9 т. Т. 6. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1909. – С. 1-4.
4. Овсянико-Куликовский Д.Н. Введение в ненаписанную книгу по психологии творчества (научно-философского и художественного) / Дмитрий Николаевич Овсянико-Куликовский

- // Сочинения: в 9 т. Т. 6. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1909. – С. 5-41.
5. *Овсяннико-Куликовский Д.Н.* О значении научного языкознания для психологии мысли / Дмитрий Николаевич Овсяннико-Куликовский // Сочинения: в 9 т. Т. 6. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1909. – С. 42-60.
 6. *Овсяннико-Куликовский Д.Н.* Наблюдательный и экспериментальный методы в искусстве / Дмитрий Николаевич Овсяннико-Куликовский // Сочинения: в 9 т. Т. 6. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1909. – С. 61-125.
 7. *Овсяннико-Куликовский Д.Н.* Идея бесконечного в положительной науке и в реальном искусстве / Дмитрий Николаевич Овсяннико-Куликовский // Сочинения: в 9 т. Т. 6. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. – СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1909. – С. 126-152.
 8. *Овсяннико-Куликовский Д.Н.* Два слова вместо предисловия / Дмитрий Николаевич Овсяннико-Куликовский // Энгельмейер П.К., инженер. Теория творчества. С предисловиями Д.Н. Овсяннико-Куликовского и Э. Маха. – СПб.: Книгоиздательство «Образование», 1910. – С. 1-2.
 9. *Чижевський Д.І.* Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Іванович Чижевський // Філософські твори: у 4 т. Т. 1. Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Г.С. Сковороди / Під загальною редакцією В.С. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 3-162.
 10. *Зеньковский В.В.* История русской философии / Василий Васильевич Зеньковский. – Харьков: Фолио; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 896 с. – (Серия «Антология мысли»).
 11. *Иваньо И.В., Колодная А.И.* Эстетическая концепция А. Потебни / Иван Васильевич Иваньо, Альда Ивановна Колодная // Потебня А.А. Эстетика и поэтика. Ред. коллегия: М.Ф. Овсянников (пред.) и др. Сост., вступит. статья и примеч. И.В. Иваньо и А.И. Колодной. – М.: Искусство, 1976. – С. 9-31.
 12. *Байбурин А.К.* А.А. Потебня: философия языка и мифа / Альберт Кашфуллович Байбурин // Потебня А.А. Слово и миф. Составление, подготовка текста и примечания А.К. Топоркова; ответственный редактор А.К. Байбурин. – М.: Правда, 1989. – С. 3-10.
 13. *Стейла Д.* Наука и революция: рецепция эмпириокритицизма в русской культуре (1877 – 1910 гг.) / Даниэла Стейла / Пер. с ит. О. Поповой. – М.: Академический Проект, 2013. – 363 с. – (Философские технологии).
 14. *Свищо В.Ю.* Особливості позитивістської концепції філософії мови Д. Овсяннико-Куликовського / Вікторія Юріївна Свищо // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал. – № 29. – Полтава: Видавництво ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – С. 82-90.